

„Echo trąby ostatecznej do pamięci wzywającej”

Profesor Juliusz Antoni Chrościcki –
badacz sztuki i kultury nowożytnej

16 stycznia 2024 roku po kilkumiesięcznej chorobie odszedł Profesor Juliusz Antoni Chrościcki, wybitny historyk sztuki, badacz sztuki nowożytnej i tradycji staropolskiej, profesor Uniwersytetu Warszawskiego i Uniwersytetu im. Jana Pawła II w Krakowie. Jego kariera naukowa rozwijała się zgodnie z utrwalonymi zasadami obowiązującymi na Uniwersytecie Warszawskim, będącymi odbiciem norm obowiązujących na zachodnich uniwersytetach.

Profesor Chrościcki urodził się 13 sierpnia 1942 roku w Warszawie, w rodzinie lekarskiej. Jego ojciec Antoni był profesorem Akademii Medycznej, matka Emilia z Paderewskich doktorem medycyny¹, cała trójka mieszkała przy ulicy Kruczej. Początki edukacji młodego Juliusza przypadły na wczesne lata powojenne – najpierw w szkole podstawowej (1949–1955), potem w Liceum Ogólnokształcącym im. T. Reytana na ul. Wiktorskiej 30 (1955–1959)². Wysoki poziom edukacji w prestiżowym liceum przygotowywał przyszłych wybitnych naukowców, polityków i artystów. Studia wyższe z historii sztuki odbył na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego (1959–1964), zakończone pracą magisterską pt. *Madonna z Dębego*³, przygotowaną pod kierunkiem wybitnego mediewisty Michała Walickiego. Duży wpływ na artystyczne zainteresowania sztuką odegrał jego stryj Leon Chrościcki, kolekcjoner i znawca porcelany, autor licznych opracowań z tego zakresu. Praca magisterska wyróżniona została przez Komisję Senacką

¹ Korzystałem zteczki personalnej K 29.791 znajdującej się w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego obejmującej czas zatrudnienia 1964–2012 (dalej: AUW). Strony dokumentów nie są numerowane, zostały ułożone chronologicznie.

² Absolwenci Reytana 1959 (archive.org). Zawiera błędny zapis nazwiska: „Chruścicki Juliusz Antoni Ignacy”.

³ Tak brzmi tytuł pracy na zachowanym egzemplarzu w bibliotece Instytutu Historii Sztuki UW. W dokumentach AUW (opinia M. Walickiego z 11 czerwca 1965) podawano też inny tytuł: *Madonna z Dębego z XV w. Studium z pogranicza historii sztuki średniowiecznej i ikonografii*. Por. A. Rottermund, *In Memoriam, Juliusz A. Chrościcki (1942–2014)*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2024, t. 86, s. 173–178.

i otworzyła możliwości kariery naukowej w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego. Najpierw pracował jako stażysta (1964/1965), następnie odbył studia doktoranckie (1965–1968), potem zatrudniony został na stanowisku starszego asystenta (1968–1971). W tym czasie powstała znakomita dysertacja, *Castrum doloris. Symbolika obrzędów pogrzebowych XVI-XVII w.* (Warszawa 1974), napisana pod kierunkiem Jana Białostockiego, ale w Katedrze Historii Sztuki Nowoczesnej i Teorii Sztuki, kierowanej przez Juliusza Starzyńskiego. Na seminariach obu wyżej wymienionych profesorów ówczesny doktorant zajmował się sprawami naukowo-organizacyjnymi. Według jednej z opinii profesora Jana Białostockiego wydanej w 1978 roku po praktykach inwentaryzacyjnych młody adiunkt „otoczony jest sympatią słuchaczy i cieszy się ich zaufaniem”⁴.

Po obronie doktoratu w 1971 roku Juliusz A. Chrościcki został adiunktem, a funkcję tę pełnił do 1983 roku. Podstawę jego przewodu habilitacyjnego stanowiły dorobek oraz książka *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668* (Warszawa 1983), zaś stopień naukowy doktora habilitowanego w zakresie sztuki nowożytnej uzyskał w 1982 roku. W następnych latach, na podstawie opinii profesorów Andrzeja Ryszkiewicza i Stanisława Mossakowskiego⁵, zatrudniony był na stanowisku docenta (1983–1990).

Zwieńczeniem naukowej kariery Juliusza A. Chrościckiego były nominacje oraz zatrudnienie na stanowisku profesora nadzwyczajnego (1990–1999), wkrótce potem zaś zwyczajnego (1999–2012). Oparto je na podstawie dorobku Profesora oraz opinii recenzentów – Adama Miłobędzkiego, Zdzisława Żygulskiego i Zygmunta Ważbińskiego. Wraz z uzyskiwaniem kolejnych stopni i tytułów naukowych Profesor Chrościcki prowadził aktywną działalność organizacyjną, pełniąc ważne funkcje na Uniwersytecie Warszawskim – prodziekana (1984–1987) i dziekana (1990–1993) Wydziału Historycznego. Pełnienie obu funkcji przypadło na trudne czasy transformacji ustrojowej, co stawiało przed władzami uczelni wyzwania wcześniej nieznane.

Jako ważny rozdział działalności dydaktycznej Profesora Chrościckiego wymienić należy kierowanie przez niego Zakładem Historii Sztuki Nowożytnej Powszechnej i Polskiej (1991–2012). Na posiedzeniach naukowych młodzi adepci historii sztuki prezentowali wyniki swoich badań czy przygotowywane przez siebie dysertacje doktorskie i habilitacyjne. Prócz piszącego te słowa wymienię Renatę Sulewską, Michała Wardzyńskiego, Jolantę Talbierską oraz Marzenę Królikowską-Dziubecką. Od 2012 roku Profesor Chrościcki zatrudniony był na Uniwersytecie Jana Pawła II w Krakowie, gdzie włączył się w wir przeróżnych przedsięwzięć naukowych i organizacyjnych. W prywatnych rozmowach często podkreślał życzliwość i otwartość kadry naukowej tamtejszego Instytutu Historii Sztuki.

Niełatwo jest wskazać wszystkie pozostałe aktywności Profesora, takie jak udział w radach naukowych, przewodach doktorskich czy komisjach ds. tytułów

⁴ AUW,teczka, K 29.791, nlb.

⁵ *Ibidem*.

i stopni naukowych⁶. Jedną z najważniejszych było przyczynienie się do powstania, w 1995 roku, interdyscyplinarnego półrocznika „Barok. Historia–Literatura–Sztuka”. W 2005 r., po śmierci profesora Janusza Pelca, założyciela pisma, został jego redaktorem naczelnym, pełniąc tę funkcję do swej śmierci. Nie raz zmagał się przy tym, przez tych blisko 20 lat, z rozlicznymi trudnościami wydawniczymi, utrzymując zarazem możliwie najwyższy poziom merytoryczny publikowanych rozpraw.

Zainteresowanie sztuką średniowieczną skończyło się w przypadku Profesora Chrościckiego wraz z napisaniem przez niego pracy magisterskiej. Ten obszar badań obcy był temperamentowi młodego uczonego. Na jego nowe zainteresowania badawcze wpłynęło kilka czynników. Dzięki znajomości języka francuskiego otrzymał kilkakrotnie stypendia Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego i Techniki do Belgii (1973, 1977)⁷, a w ramach wymiany naukowej między Uniwersytetem Paryskim IV a uczelnią warszawską do Francji (1979)⁸. W kształtowaniu osobowości naukowej Profesora Chrościckiego ważną rolę odegrały także liczne wyjazdy na spotkania historyków sztuki, często wykorzystywane przez badaczy do kwerend i uzupełniania wiedzy. Już jako samodzielny pracownik naukowy, pełniąc funkcję docenta, Profesor uaktywnił się w środowiskach międzynarodowych, biorąc udział w kongresach w Republice Federalnej Niemiec (1986), USA (1987), Belgii, Francji (1987), Austrii (1989) i Włoszech (1989, 1990). Ukoronowaniem zdobytej w ten sposób pozycji naukowej, również za granicą, było objęcie przez niego stanowiska dyrektora Centre de Civilisation Polonaise na Uniwersytecie Paryskim (Paris IV) w latach 1995–1998.

Dorobek publikacyjny Profesora jest imponujący i obejmuje kilkadziesiąt pozycji: książek, rozpraw, recenzji, omówień i sprawozdań⁹. Odzwierciedlają one liczne obszary znajdujące się w polu zainteresowań Badacza. Najpełniej wyraziło się

⁶ Wymienię zaledwie kilka najważniejszych: Rada Naukowa Ośrodka Badań nad Tradycją Antyczną Uniwersytetu Warszawskiego (1997–2008); Studium Doktoranckie Wydziału Historycznego UW (1994–2005), Komisja Ekspertów Ministra Edukacji Narodowej, Komitet Nauk o Sztuce PAN (przewodniczący), stanowiska w zarządach m. in. Fundacji im. Ciechanowieckich na Zamku Królewskim i Fundacji Teresy Sahakian, oraz radach naukowych Zamku Królewskiego w Warszawie i Muzeum Pałacu w Wilanowie.

⁷ AUW,teczka K 29.791, s. nlb.

⁸ *Ibidem*. Wyjazd na Zachód był w czasach PRL-u szczególnie utrudniany. Zgodę musieli wyrazić dyrektor instytutu, dziekan, rektor, a w części dłuższych stypendiów Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego i Techniki. W tece znajdują się niemal wszystkie dokumenty związane z wyjazdami zagranicznymi Profesora.

⁹ Bibliografia za lata 1963–2009: A. Bernatowicz, *Bibliografia prac Profesora Juliusza A. Chrościckiego*, [w:] *Polska i Europa w dobie nowożytnej. Prace naukowe dedykowane Profesorowi Juliuszowi A. Chrościckiemu. L'Europe moderne nouveau monde, nouvelle civilisation? Modern Europe – new World, new Civilisation?*, red. T. Bernatowicz, W. Fałkowski, S. Mossakowski, A. Rottermund, W. Tygielski, M. Wardzyński, Warszawa 2009, s. 586–606. Bibliografia za lata 2009–2024: A. Bernatowicz, *Bibliografia prac Juliusza A. Chrościckiego z lat 2009–2022*, „Biuletyn Historii Sztuki” 2024, t. 83, s. 179–182.

to w wydawanych przez niego książkach, którym towarzyszyły artykuły rozszerzające poszczególne zagadnienia.

Szczególnymi obszarami zainteresowań Juliusza A. Chrościckiego była sztuka i kultura Niderlandów oraz Francji, a zwłaszcza związki artystyczne Polski z tymi krajami. Wyróżniające miejsce zajęły badania nad twórczością Petera Paula Rubensa, budzącą zainteresowanie Profesora już u początków jego drogi naukowej. Na ten temat powstały m.in. następujące rozprawy: *Rubens w Polsce*¹⁰, *Rubensowskie portrety Wazów*¹¹ oraz *Orientalny kostium Rubensa*¹². Niewątpliwą zasługą Profesora było chociażby upowszechnienie wiedzy o wykorzystaniu grafik Rubensa na frontispisach wydań wierszy najbardziej ówczesnie znanego polskiego poety łacińskiego, Macieja Kazimierza Sarbiewskiego. Zagadnienie to podjął on w dysertacji: „*Horatius Sarmaticus*”. Dwa antwerpskie wydania „*Lyricorum*” Sarbiewskiego z frontispisu¹³. Przygotowaniem do większej monografii na temat Rubensa była znakomita rozprawa *The Recouered Modello of P. P. Rubens „Disembarkation at Marseilles”. The Problem of Control and Censorship in the Cycle „Life of Maria de’ Medici”*¹⁴. Badacz zarysował w niej jeden z mechanizmów kształtowania formy artystycznej przez Rubensa i wpływu polityki na ostateczny kształt *Historii Marii Medycejskiej (Le Cycle de Marie de Médicis)*.

Zainteresowanie Rubensem i Marią Medycejską skierowało badania Profesora ku tematyce francusko-polskich relacji artystycznych i zaowocowało licznymi rozprawami. Wymienić należy tu artykuły: *Treści ideowe fasady kościoła ss. Wizytek w Warszawie*¹⁵ (rozwinięty w publikację książkową *Kościół Wizytek*¹⁶), *Asceza jansenizmu w konfrontacji ze sztuką dworską. Francja i Polska w drugiej połowie XVII wieku*¹⁷, *Apartament królowej Ludwiki Marii w Pałacu Letnim*.

¹⁰ J. A. Chrościcki, *Rubens w Polsce*, „Rocznik Historii Sztuki” 1981, t. 12, s.133–219.

¹¹ *Idem*, *Rubensowskie portrety Wazów*, [w:] *Rubens, Niderlandy i Polska: materiały sesji naukowej, Łódź 25–26 lutego 1977 roku*, red. J. A. Ojrzyński, Łódź 1978, s. 42–61.

¹² *Idem*, *Orientalny kostium Rubensa*, [w:] *Orient i orientalizm w sztuce: materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Kraków, grudzień 1983*, red. E. Karwowska, Warszawa 1986, s. 221–241.

¹³ *Idem*, „*Horatius Sarmaticus*”. Dwa antwerpskie wydania „*Lyricorum*” Sarbiewskiego z frontispisu. [w:] *O ikonografii świeckiej doby humanizmu. Tematy – symbole – problemy*, red. E. Karwowska, Warszawa 1977, s. 281–333.

¹⁴ *Idem*, *The Recouered Modello of P. P. Rubens „Disembarkation at Marseilles”. The Problem of Control and Censorship in the Cycle „Life of Maria de’ Medici”*, „*Artibus et Historiae*” 2005, t. 26, s. 221–249.

¹⁵ *Idem*, *Treści ideowe fasady kościoła ss. Wizytek w Warszawie*, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 1966, t. 28, s. 260–265.

¹⁶ *Idem*, *Kościół Wizytek*, Warszawa 1973.

¹⁷ *Idem*, *Asceza jansenizmu w konfrontacji ze sztuką dworską. Francja i Polska w drugiej połowie XVII wieku*, [w:] *Barok polski wobec Europy. Kierunki dialogu: materiały międzynarodowej konferencji naukowej w Radziejowicach, 13–15 maja 2002 roku*, red. A. Nowicka-Jeżowa, Warszawa 2003, s. 45–65.

*Próba rekonstrukcji*¹⁸, *Intrygi w Palaisdu Luxembourg i Palais-Cardinal. Maria Medycejska i kardynał Richelieu*¹⁹.

Przełomowe znaczenie dla ukonstytuowania się młodego badacza jako odkrywcy skierującego swe zainteresowanie ku zaniechanym dotąd obszarom badań miało zwrócenie przezeń uwagi na dekoracje artystyczne uroczystości okazjonalnych – koronacji królewskich, wjazdów monarszych, a zwłaszcza pogrzebów. Kulminacją tych badań była wydana w 1974 roku książka *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*²⁰, prezentująca wszechobecne niegdyś zjawisko czczenia zmarłych za pomocą bogatych i dekoracyjnych dzieł małej architektury. Liczne publikacje Profesora na ten temat przybliżały różnorodne aspekty metodologiczne i interpretacyjne tego zjawiska. Wymieńmy przy tej okazji: „*Castris et astris*”. *Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*²¹, *Projektanci i wykonawcy katafalków z I. poł. XVIII w.*²² czy *Architektura okazjonalna XVI-XVIII wieku w Polsce: próba charakterystyki*²³.

Nie do przecenienia dla badań nad kulturą staropolską i sztuką nowożytną jest dorobek Profesora Chrościckiego związany z czasami panowania dynastii Wazów – Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza. Książkę *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*²⁴ można określić, jako syntezę sztuki epoki Wazów, w której wyjaśniono propagandową rolę sztuki wykorzystywanej w polityce polskich monarchów. Mimo nieomal półwiecza od jej powstania tezy, wnioski i spostrzeżenia w niej zawarte nadal inspirują młodsze pokolenia badaczy²⁵. Tematyce tej Profesor Chrościcki poświęcił zresztą wiele rozpraw, rozwijając tezy zawarte w swojej książce, w tym takie artykuły, jak: *Wojna i Pokój. O przedstawieniach emblematycznych za panowania Wazów*

¹⁸ *Idem*, *Apartament królowej Ludwiki Marii w Palacu Letnim. Próba rekonstrukcji / Les appartements de lareine Louise-Marie au Palais d'Été à Varsovie. Tentative de reconstruction*, [w:] *Francusko-polskie relacje artystyczne w epoce nowożytnej*, red. A. R. Rodriguez, Warszawa 2010, s. 87–97.

¹⁹ *Idem*, *Intrygi w Palais du Luksembourg i Palais-Cardinal. Maria Medycejska i kardynał Richelieu*, [w:] *Mowa i moc obrazów: prace dedykowane profesor Marii Poprzeckiej*, red. W. Baraniewski, Warszawa 2005, s. 422–432.

²⁰ *Idem*, *Pompa funebris. Z dziejów kultury staropolskiej*, Warszawa 1974.

²¹ *Idem*, „*Castris et astris*, *Kazania i relacje pogrzebowe jako źródła historii sztuki*”, „*Biuletyn Historii Sztuki*” 1968, t. 30, s. 384–395.

²² *Idem*, *Projektanci i wykonawcy katafalków z I. poł. XVIII w.*, [w:] *Rokoko Studia nad sztuką I połowy XVIII w. Materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki zorganizowanej wspólnie z Muzeum Śląskim we Wrocławiu*, Wrocław, październik 1968, Warszawa 1970, s. 251–274.

²³ *Idem*, *Architektura okazjonalna XVI-XVIII wieku w Polsce: próba charakterystyki*, [w:] *Treści dzieła sztuki: materiały sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Gdańsk, grudzień 1966, red. M. Witwińska, Warszawa 1969, s. 215–234.

²⁴ *Idem*, *Sztuka i polityka. Funkcje propagandowe sztuki w epoce Wazów 1587–1668*, Warszawa 1983.

²⁵ Aktualność tez zawartych w tej książce potwierdza wystawa na Zamku Królewskim w Warszawie: *Świat polskich Wazów (2019–2020)*, i publikacja: *Świat polskich Wazów. Eseje*, red. J. Żukowski, Z. Hundert, Warszawa 2020.